

Комплексний історико-типологічний та математико-статистичний аналіз трьох залізних сокир XVII–XVIII ст. дав змогу встановити поєднання формотворчої стабільності та індивідуальної варіативності в межах спільної конструктивної моделі. Стабільність пропорцій леца (індекс H/L) низький коефіцієнт варіації маси (9,75 %) та подібність геометрії провусин свідчать про технологічно контрольований характер виробництва, тоді як відмінності у верхньому формотворчому скосі та знаковій системі відображають майстерневу індивідуалізацію. Сукупність морфометричних показників і аналіз маркування аргументовано підтверджують гіпотезу про функціонування локального ремісничого осередку або кузнярської традиції регіонального рівня в межах Правобережної України ранньомодерного часу.

Abstract. The article presents a comprehensive analysis of three iron axes dating to the 17th–18th centuries originating from the territory of Right-Bank Ukraine. The study combines formal-typological and mathematical-statistical approaches. The stability of the sign composition on one side of the artifacts has been established, alongside variability in individual elements. A formal-typological analysis was conducted, the proportion index and the upper formative line were calculated, and the outlines of the eyelets were examined. The obtained results make it possible to propose a hypothesis about the existence of a local blacksmithing tradition (“school”) at the regional level.

Keywords: blacksmithing, Western Podillia, 17th–18th centuries, axes, marking, morphometry, bevel index, eyelet.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Blair C. European and American arms and armor. London, 1962.
2. Craddock P. T. Early metal mining and production. Edinburgh, 1995.
3. Kotowicz P. N. Weapons and tools in Central Europe (14th–18th centuries). Kraków, 2014.
4. Müller H. Handwerkszeichen und Werkstattmarken des Mittelalters. Berlin, 1998.
5. Pleiner R. European Iron Age blacksmithing. Prague, 2006.
6. Tylecote R. F. A history of metallurgy. London, 1992.
7. Żygulski Z. Znakowanie wyrobów metalowych w Europie Środkowej. Warszawa, 1982.
8. Біляшівський М. Ф. Ремесла і промисли Правобережної України XVII–XVIII ст. Київ, 1926.
9. Войтович В. М. Українське народне ковальство: традиції, символіка, типологія. Львів, 1998.
10. Капустін К. П. Матеріальна культура населення України раннього нового часу. Київ, 2010.
11. Моця О. П. Ремісничє виробництво в Україні середньовічної та ранньомодерної доби. Київ, 2007.
12. Паньків М. З. Народні промисли та ремесла Західної України. Львів, 2004.
13. Романюк М. Ф. Металообробка в традиційній культурі українців. Івано-Франківськ, 2012.

УДК 94(477.44):316.7

МЕМОРІАЛЬНІ ПРОСТОРИ ВІННИЦІ: ПАМ'ЯТЬ ПРО ЖЕРТВ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ

В. М. Сорокіна

Анотація. У статті розглянуто місця пам'яті жертв політичних репресій радянської влади, які знаходяться у Вінниці та засвідчують події 30-х рр. XX ст., що отримали назву Вінницька трагедія. Простежено зміну сприйняття місць поховання жертв політичних репресій у публічному просторі за різних часів. Пояснюються причини змін, переосмислення зазначених подій на сучасному етапі.

Ключові слова: репресії, меморіальний простір, Вінниця.

Однією із трагічних сторінок історії нашого народу є час перебування в складі Радянського Союзу. В тоталітарній державі відбувались речі, які в сучасному світі викликають засудження і вважаються злочинами проти людства. Серед таких злочинів і політичні переслідування, репресії проти осіб, які були незгодні з режимом, викликали підозру або ж просто потрапляли в пастку, якою була сама система. Репресії розпочалися з 1920-х рр., набирали обертів і продовжувались до розпаду Союзу, а їх кульмінацією вважають 1937–1938 рр. – роки «великого терору». Вінниччина була в списку тих областей, до яких ставились з особливою прискіпливістю, враховуючи, що це прикордонний характер регіону. Як свідчать джерела, в період проведення масових репресивних операцій 1937–1938 рр. УНКВД по Вінницькій області

арештувало 20 001 осіб, з них смертній карі було піддано 13 475 [1, с. 51]. Ці події отримали назву «Вінницька трагедія».

Репресії 1930-х рр. та їх масштаби замовчувались радянською владою аж до кінця існування СРСР. Розголосу вони почали набувати уже після здобуття Україною незалежності і зняття з архівних справ, що засвідчують ці злочини, грифу «секретно». З'ясовуючи все більше і більше фактів щодо негативних вчинків попереднього правління, суспільство реагує й висловлює своє ставлення. Оскільки такі події впливають на національну свідомість, вони відбиваються у меморіальних просторах, присвячених тим жертвам, що постраждали від дій радянського уряду.

Історіографія проблеми включає дві групи літератури. Перша група присвячена безпосередньо подіям Великого терору 1937–1938 рр. у Вінниці. Сюди входять: серія книг «Реабілітовані історією. Вінницька область» [1], збірка «Вінниця: злочин без кари» [2], статті О. Мельничук», О. Маєвського [3; 4]. Друга група літератури присвячена проблемам меморіалізації, її місцю в історичній пам'яті. Відзначимо статті А. Киридон, К. Кислюка [5; 6; 8], аналітичну збірку «Зелена книга політики пам'яті» [7].

Джерелами для дослідження послуговували пам'ятники репресованим, меморіали, а також статті в періодичній пресі, які відображають реакцію та ставлення суспільства до цих подій і пам'яті про них [9; 10].

Метою статті є вивчення меморіального простору м. Вінниці, зокрема локацій, що у 1930-ті рр. стали місцями злочину, а пізніше перетворились на простори пам'яті. Це могили, в яких приховувалися сліди дій НКВС. Таких об'єктів у Вінниці три: Фруктовий сад, Православний цвинтар та Центральний парк ім. М. Леонтовича. Їх сприйняття та висвітлення в публічному просторі змінювалось декілька разів.

Перші дослідження цих місць було здійснено ще у період німецької окупації – 1942–1943 рр. Для німецької влади викриття злочинів комуністів було необхідним для того, щоб утриматися на своїх позиціях. Поразка блицкригу й вороже налаштоване населення спонукали до пошуку приводів залишитись на захоплених територіях [3, с. 49]. Так, у травні 1943 р. окупаційна влада вдалася до дослідження місць, на які вказало місцеве населення. За наказом німецької адміністрації була створена спеціальна комісія, в якій брали участь лікарі судової медицини. Перші розкопки були здійснені 24 травня 1943 р. на вул. Підлісній, де розташовувався сад фруктових дерев. Під час дослідження було виявлено 39 масових могил, розміри яких сягали 3–3,5 м глибини, 3 м ширини, 4 м довжини [2, с. 45]. Тіла загиблих переважно скидалися хаотично, присипались цементом або вапном, потім тонким шаром землі, зверху скидали одяг і вже остаточно засипали землею. Під час опису розкопок зазначалось, що у більших могилах, яких було декілька, трупи складались шарами, їх кількість була приблизно однаковою – 180 тіл в одній могилі [2, с. 45]. Загалом у Фруктовому саду на вул. Підлісній було виявлено 5 644 тіла [2, с. 65].

Наступним місцем, яке привернуло увагу дослідників, став православний цвинтар, розташований у районі лікарні ім. М. Пирогова. Розкопки розпочались 29 червня 1943 р., а перші знахідки датуються 30 червня. Знахідки мали менші масштаби, проте котрий раз підтвердили жорстокість дій. Було виявлено 42 могили із трупами. Судово-медична експертиза підтвердила, що, як і в попередніх випадках, у тіл були зв'язані руки, а смерть настала внаслідок пострілу в потилицю, який був здійснений впритул. На цій локації загалом було розкопано 2 405 тіл [2, с. 39].

Паралельно з дослідженнями на кладовищі також було розпочато розкопки у парку «культури і відпочинку», що сьогодні є Центральним міським парком Вінниці і має ім'я М. Леонтовича. Могил нараховувалось 14, в них було розміщено 1 390 тіл загиблих зі зав'язаними руками (один труп виявився із зав'язаними руками і ногами), це важлива особливість, яка вказує на жорстокий характер злочину [2, с. 18].

Тож на момент завершення розкопок картина виглядала так:

Результати розкопок у м. Вінниці

Місце поховання	Кількість жертв
Фруктовий сад	5 644
Православний цвинтар	2 405
Парк ім. М. Леонтовича (М. Горького)	1 390
Всього: 9 439	

Загалом розкопки тривали до 3 жовтня 1943 р. Тіла загиблих перевозились на вул. Підлісну, де з усіма почестями відбувались поховання в братських могилах. Ще під час перших захоронень голова міста О. Савостьянов у своїй промові означив подальші рішення щодо увічнення пам'яті жертв, які постраждали від дій радянських спецслужб: «Ми, вінничани, повинні тут, на цьому місці, спорудити у недалекому майбутньому монументальний пам'ятник жертвам, який завжди нагадуватиме нам і нашим поколінням про них» [2, с. 32]. Це і був момент, коли місце поховань розпочало своє перетворення на простір пам'яті, хоч і на недовгий період.

Із поверненням до влади комуністів відновилося замовчування й цілковита заборона на вшанування пам'яті й загалом згадки про трагічні події. Варто зауважити, що мешканців міста, присутніх під час розкопок (свідків), також чекала трагічна доля: після повернення радянської влади їм було висунуто звинувачення в агітації та антирадянській пропаганді [3, с. 49]. За деякими даними, тих жінок, які були на опізнанні тіл, згодом також було розстріляно [10]. Самі місця одразу ж були перетворені на такі, що не можуть жодним способом нагадувати про події «Великого терору». Фруктовий сад із перепохованими рештками був перетворений на звичайне міське кладовище, ймовірно, так було легше приховати злочин. Православний цвинтар уже був у тому статусі, який не викликав особливої зацікавленості. А парк ім. Горького знову відновив свої функції центру відпочинку й розваг. Так колективна пам'ять була поставлена на паузу, а свідомість багатьох людей вводилась в оману. Ані в Парку, ані на кладовищах ніщо не могло нагадати, що тут відбулось у передвоєнні роки. У такий спосіб радянська влада потрактовувала (приховувала) місця, де мала б вшановуватись пам'ять про тисячі загиблих. Доречно сказати, що у 1980-х рр., коли на Підлісному кладовищі планувалось будівництво Дому громадських прощань, рештки тіл було піднято із землі й вивезено в досі невідомому напрямку [9].

Лише зі здобуттям Україною незалежності з'явилась можливість створення місць пам'яті про вбитих внаслідок політичних переслідувань. У 1990-х рр. на кладовищі Підлісному (раніше Фруктовий сад) було встановлено Меморіал жертвам комуністичного терору на Вінниччині. Його вигляд привертає увагу й наштовхує на роздуми про ті події. На цьому меморіалі зображено людину біля розстрільної стінки, а перед нею дві скорботні фігури (рис. 1).

Рис. 1. Меморіал жертвам комуністичного терору на Підлісному кладовищі, Вінниця

Рис. 2. Пам'ятник жертвам репресій, Центральний парк, Вінниця

Православний цвинтар біля лікарні ім. М. Пирогова рідше згадується, оскільки це місце першопочатково було скорботним і певних непорозумінь чи запитань щодо нього не виникало. Інша ситуація склалась із Центральним парком ім. М. Леонтовича (до 2020 р. ім. М. Горького). До сьогоднішнього дня ця локація поєднує в собі достатньо суперечливі й, здавалося б, непомітні опції. З одного боку, Парк для усіх свідомих жителів міста є місцем трагедії, а з іншого, – це також місце відпочинку й розваг. Часто занадто гучних розваг. До початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну тут проводилися святкування, що не зовсім відповідають атмосфері, яка панує в таких місцях. У 2016 р. відбувалось обговорення доречності проведення масових заходів у такому місці. Про це висловлювався С. Свитко: «У 2014 р., коли я був головою Вінницької обласної ради, я публічно заявив, що неприпустимо проводити масові гуляння у парку, де поховано так багато людей. Тоді до мене трохи прислухались і у парку стали проводити менше масових гулянь, але досі Новий Рік та Різдво святкують у Центральному парку» [10].

Щодо слів про поховання, які досі перебувають у Парку, також існує декілька думок. Історик, директор Центру історії Вінниці О. Федоришен говорить про те, що не існує підстав вважати, що на території Центрального парку досі є поховання. Проте С. Свитко має аргументи щодо іншої версії цього аспекту проблеми: «Він посилається на шурфування (коли в декількох точках роблять котловани і ґрунт беруть на проби, щоб дослідити його структуру), яке робилося більше 10 років тому, і тоді ніяких могил не було знайдено. Але я знаю, хто входив у ту комісію, що перевіряла, є у парку захоронення чи ні. Там наполовину були комуністи» [10]. Ці суперечки наштовхують жителів міста на певні роздуми, які будуть продовжуватися ще довгий час. Що в цій ситуації є зрозумілим і доконаним – існування в Парку пам'ятника репресованим, який встановлено на місці братської могили (рис. 2).

Попри наявні дискусії, безсумнівним є те, що ці місця стали просторами пам'яті, які нагадують нам про злочини, що скоєні радянським режимом і дають нам можливість вшанувати пам'ять про загиблих, відвідавши місця їх останнього спочинку.

Отже, можемо простежити зміну ставлення суспільства і влади до місць, де сьогодні вшановується пам'ять про жертв політичних репресій. У час існування Радянського Союзу тема репресій замовчувалась, і все, що могло спровокувати роздуми й цікавість населення, каралось. Під час Другої світової війни, а саме німецької окупації Вінниці, запровадженні перші дослідження й увічнення пам'яті. Після повернення радянської влади ситуація повернулася в русло мовчання. В 1990-х рр. ситуація змінилась, розголосу набули події, що відбувались багато років тому, і досі триває їх переосмислення. З огляду на це у суспільстві сьогодні, часто на тлі дискусій, вибудовуються практики вшанування пам'яті тисяч осіб, загиблих за роки репресій.

Abstract. The article examines sites of memory dedicated to the victims of political repression carried out by the Soviet authorities, located in Vinnytsia, which bear witness to the events of the 1930s known as the Vinnytsia Tragedy. The study makes it possible to trace changes in the perception of these sites within the public space over time and explains the reasons behind such transformations. It also explores how these events have been reinterpreted in the contemporary period.

Keywords: repressions, memorial space, Vinnytsia.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Вінницька область / упоряд. В. П. Лациба (кер.), В. І. Білоконь, К. Д. Бухін, В. Ю. Васильєв, К. В. Завальнюк, С. Л. Калитко, П. М. Кравченко, І. Г. Паламар, Р. Ю. Подкур, О. К. Струкевич. Кн. 1. Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. 908 с.
2. Вінниця: злочин без кари: документи, свідчення, матеріали про більшовицькі розстріли у Вінниці в 1937–1938-х роках / ред.: Є. Сверстюк, О. Скоп; передм. Є. Сверстюк. Київ: Воскресіння, 1994. 333 с.
3. Мельничук О. А., Довганюк В. Ю. «Вінницька трагедія» в ідеологічному протистоянні Німеччини та СРСР на завершальному етапі війни. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки.* 2020. Т. 31(70), № 3. С. 48–58.
4. Маєвський О. Відображення Вінницької трагедії у дзеркалі німецької пропаганди. *Український історичний збірник.* Вип. 19, 2017. С. 240–258.
5. Киридон А. Потенціал комеморативних практик у конструюванні національної ідентичності: концептуалізація проблеми. *Історична пам'ять.* 2020. № 1(42). С. 7–19.
6. Киридон А. Політика пам'яті в умовах демократії: вшанування жертв геноцидів та масових убивств. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини.* 2016. Вип. 17. С. 216–236.
7. Вшанування і пам'ять у сучасній Україні. *Аналіз законодавства та місцевих практик. Зелена книга політики пам'яті* / ред. А. Луньова. Київ, 2025. 44 с.
8. Кислюк К. Меморіальний ландшафт української культури: минуле та сучасність. *Філософська думка.* 2016. № 3. С. 90–105.
9. Боднар В. До 1943-го – шість тисяч, після – десять тисяч жертв: історія найжахливішого місця у Вінниці. *Вінницька агенція журналістських розслідувань.* 06.11.2025. URL: <https://vajr.info/2025/11/06/do-1943-ho-shist-tysiach-pislia-desiat-tysiach-zhertv-istoriia-nayzhakhlyvishoho-mistsia-u-vinnytsi/> (дата звернення: 26.02.2026).
10. Боднар В. У парку є як мінімум 21 братська могила. VLASNO. 04.07.2016. URL: <http://vlasno.info/spets-proekti/1/istoriya/item/12160-na-terytorii-vinnytskoho-parku-dosi-znakhodiatsia-tila-maizhe-5-tysiach-zhertv-stalinskykh-represii>

УДК 94(477.44)''1917/1921'':37:323.2

ОСВІТНЬО-ПРОСВІТНИЦЬКА ТА ГРОМАДСЬКА АКТИВНІСТЬ ВИДАТНИХ ДІЯЧІВ ВІННИЧЧИНИ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР. ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ПУБЛІЧНОГО ПРОСТОРУ МІСТА ТА ОБЛАСТІ

Д. В. Шатковський

Анотація. У статті досліджується комплексна освітня та громадська активність провідних представників інтелектуального середовища Вінниччини в добу Української революції 1917–1921 рр. Проаналізовано внесок Д. Марковича, В. Отамановського, М. Битинського та Я. Гальчевського у розбудову національної системи освіти, краєзнавства, державної символіки та громадських інституцій. Особливу увагу приділено трансформації їхньої спадщини в сучасному публічному просторі регіону в умовах деколонізації історичної пам'яті та формування нових національних наративів.

Ключові слова: Українська революція, Вінниччина, видатні діячі, просвітництво, громадська діяльність, меморіалізація, публічний простір, історична пам'ять.

Вступ. У ХХ ст. ці процеси набули особливої гостроти, коли розпад великих континентальних імперій спровокував появу низки нових національних держав. Українська національно-демократична революція 1917–1921 рр. стала невід'ємною частиною цього глобального європейського ландшафту, репрезентуючи складну трансформацію від стану тотальної війни до спроб розбудови демократичного миру та стабільних державних інституцій. У цьому контексті вивчення інтелектуальної та політичної спадщини регіональних еліт набуває статусу